KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 11 — ČÍSLO 7

OBSAH

OBSAH

BAGIN, A.: Dobroslav Chrobák (1907—1951) 225
VAŠKO, I.: Dobroslav Chrobák a slovenčina 227
MLACEK, J.: Frazeológia v próze Dobroslava Chrobáka . . 230
HORECKÝ, J.: Dvadsaťpäť rokov Jazykovej poradne Čs. rozhlasu 236
ONDRUŠ, Š.: Slovenská čipka a česká krajka 239

Rozličnosti

Medeo — na Medeu. J. Sabol 244
Tempo (nie tempá) rozvoja. I. Masár 245
Mikrorajón, mikroobvod. M. Masárová 246
Vedoveda — scientológia. E. Rísová 248

Správy a posudky

Dobrý úvod do štúdia športových hier. I. Masár . . . 250
Dobrá populárna knižka o hviezdach. M. Považaj . . 252

Spytovali ste sa

VUKOV, vo VUKOV-e. M. Urbančok 255

Napísali ste nám

Moskva, moskovský, Moskovčan (nie moskovanský, Moskovan). V. Uhlár 256

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 11 — 1977 — ČÍSLO 7

Dobroslav Chrobák

(1907—1951)

ALBÍN BAGIN

Chrobákov jazyk bol viackrát podrobne preskúmaný; rozsiahle štúdie na túto tému napísali František Miko, Miloslav Darovec, Vincent Šabík a ďalší autori. Je to tak preto, že ide o dielo pomerne útle (podobné v tom Kraskovmu), no pritom štylisticky neobyčajne premyslené a novátorské. Práve pre významovú a metaforickú váhu nedospel Chrobák k románovému tvaru. Jeho zaujatosti slovom najlepšie vyhovoval rámec novely.

Štýl Chrobákovej novelistiky sa nachádza na rozhraní ľudových a intelektuálnych podnetov, ktoré autorovi v detstve poskytla reč jeho liptovských rodákov a jazyk Kralickej biblie. František Miko o tomto spisovateľovi svojho času napísal: „Autor sa štylizuje v rozprávačovi ľudového razenia, ale prepožičiava mu svoju intelektuálnu rafinovanosť." Kedysi sa myslelo (myslel si to aj pisateľ týchto riadkov), že naznačená dvojpólovosť sa realizuje v napätí medzi ľudovou lexikou a knižnou syntaxou. Skutočnosť je zložitejšia. V Chrobákovej lexike nachádzame povedľa vrstvy ľudových slov, ktoré slúžia najmä na označenie reálií dedinského života, aj vrstvu knižných pomenovaní; na druhej strane je príznačné veľmi malé zastúpenie dialektizmov. V jeho syntaxi zasa stoja popri sebe „ľudové" priraďovacie konštrukcie či dokonca nedokončené a „zlomené" výpovede (*„Čuš, lebo ti priam...", „Pozri, akú kúdeľ... páčila by sa ti?"*) a intelektualis-

tické vetné periódy, resp. vetné reťaze. Obidve polohy Chrobákovho štýlu sa prelínajú vnútri lexikálnej aj syntaktickej roviny. Intelektuálnosť, ktorá v časopiseckých prvotinách alebo ešte aj v Poviestke vystupuje na povrch a upozorňuje na seba, sa neskôr vtápa do hlbín výpovede a stáva sa maximálne funkčnou.

Druhou závažnou otázkou pri analýzach Chrobákovho štýlu je jeho lyrickosť. Ponechajme bokom lyrizáciu, ktorá spočíva na výbere emocionálne príznakových motívov (príroda, priateľstvo, láska, mladosť) alebo na princípoch organizácie epického materiálu (posun od udalosti k jej prežívaniu). Nepreberné možnosti lyrizácie poskytuje spisovateľovi i jeho najvlastnejší nástroj — jazyk. Chrobák pri tom využíva najmä energiu troch slovných druhov — slovesa, prídavného mena a príslovky. Úloha slovesa v jeho prózach je daná už tým, že autor sa usiluje podať skutočnosť v jej plynutí a premenách. Chrobákov svet je v ustavičnom pohybe. Pri jeho zobrazení autor nepoužíva len klasický minulý čas, ale s obľubou preskakuje do aktualizovaného prítomnostného rozprávania. A navyše — z 3. osoby jednotného čísla často robí výlet do 2. osoby jednotného i množného čísla alebo do 1. osoby množného čísla. Rozprávač strháva do svojho prúdu nielen ostatné postavy príbehu, ale napokon aj samého čitateľa. Na svojej ceste za novou epickosťou prehadzuje Chrobák cez palubu všetky tradičné princípy „epického pokoja" či „odstupu".

Osobitnú kapitolu tvorí chrobákovská aktualizácia výrazu. Dôležitú úlohu v jeho prózach má metafora, metonymia a prirovnanie, predovšetkým univerzálna personifikácia predmetného sveta. A väčšina prostriedkov aktualizácie spočíva opäť na slovese (potvrdzujú to napríklad rozvinuté metafory).

Prídavné mená a príslovky nevyjadrujú v Chrobákovej próze iba vlastnosti zobrazeného sveta a okolnosti príbehu, ale zúčastňujú sa vo zvýšenej miere na utváraní emocionálnej atmosféry. F. Miko v tejto súvislosti poukázal na úlohu adjektíva pri navodení expresivity v novele *Návrat Ondreja Baláža.* Chrobák vie prídavným menom postihnúť v slovenskej literatúre dovtedy nepoznané a nepomenované odtiene skutočnosti. Virtuozitu v narábaní s príslovkami dokumentuje epizóda bitky Šimona s Drakom v novele *Drak sa vracia.* Na malej ploche textu sa tu objaví v krátkom slede za sebou 39 prísloviek času, ktoré zachytávajú v malých intervaloch jednotlivé fázy zrážky a predlžujú „čas rozprávania" v pomere k „času udalostí". Napriek tomu nevzniká u čitateľa dojem nadbytočnosti, lebo všetko bez zvyšku tu slúži autorskému zámeru.

Za zmienku stojí aj mnohotvárne využitie rozprávačských postupov. Rozprávanie je výrazne subjektivizované a zahrnuje — napríklad v novele *Drak sa vracia* — popri klasickej autorskej a priamej reči

aj vnútorný monológ (individuálny a kolektívny), kolektívny dialóg, nepravú priamu a polopriamu reč.

Keby sme mali niekoľkými slovami charakterizovať dominanty Chrobákovho štýlu, videli by sme ich: v prelínaní ľudovosti a intelektuálnosti, v lyrickosti výrazu (spisovateľ ju dosahuje aktualizáciou výpovede, ale aj rytmickým cítením jazykových prostriedkov od slova po vetu) a v mnohotvárnom využití gramatických a rozprávačských možností jazyka. Hoci ide o vlastnosti na prvý pohľad „nesúhlasné" až kontroverzné, v najlepších Chrobákových dielach sú pretavené do nerozložiteľnej jednoty tvaru. Vieme síce určiť, z ktorej dielne pochádzajú jednotlivé kamene stavby, ale nevieme odhaliť techniku ich spájania. Je vecou autorovho majstrovstva a tajomstvom jeho rukopisu.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

Dobroslav Chrobák a slovenčina

IMRICH VAŠKO

Dielo Dobroslava Chrobáka pripomína v slovenskej literatúre typ kraskovsky tvoriaceho spisovateľa: jeho lyrické prvotiny, pochádzajúce z dvadsiatych rokov (*U nás doma, Les, Náraz priam centrický, Poviestka, Slnce, Biely kvet* a ďalšie), spolu s prozaickými príbehmi z tridsiatych rokov, ktoré považoval len za štylistické cvičenie k ďalšej práci (*Ostatný raz, Chlapská reč, Učenlivá Marta a starostlivá Mária, Kamarát Jašek, Duo Charlie, Návrat Ondreja Baláža, Katarína*), ako aj rozprávka *Drak sa vracia,* samostatne vydaná uprostred druhej svetovej vojny — to všetko je akoby osnovou jednej knihy. Chystal sa ešte napísať aj tri historické romány zo slovenskej národnej minulosti (mal to byť, podľa Chrobákovho vlastného vyjadrenia, román z čias štúrovcov, román zo Slovenského národného povstania a román z čias slávy slovenských banských miest na prelome 15. a 16. storočia), no úmysel ostal nerealizovaný pre skorú smrť autora.

Ako z nášho pohľadu na literárny odkaz Dobroslava Chrobáka vychodí, písal a napísal toho neveľa, jeho prínos však spočíva práve v miere a spôsobe, ktorými dokázal uskutočniť svoje nesporne tvorivé ambície. Máme tu na mysli fakt, že pri písaní svojich próz vážil každé slovo, keď uvážlivo utkával obraz prírody a človeka „z pre-

kvapujúcich, presne odpozorovaných detailov, podaných s veľkou vnútornou dynamickosťou" (Števček, 1977), čo platí najmä o vrcholkoch Chrobákovho slovesného umenia.

Vážnosť a presnosť umeleckého slova uňho vyrastá z poňatia mravného kreditu literatúry a etosu jej tvorcu, ktorý má poznať a objať život v jeho košatosti. Má nájsť alebo aspoň tušiť kľúč k jeho podstate, zmyslu a tendencii: *„Ak je skutočný umelec, dostane sa tendencia do jeho diela bez toho, aby sa o to musel nejak usilovať. Dostane sa to samotným tvorivým procesom. Tak ako sa dostane chuť do jablka na strome, vôňa do kvetu, láska do ľudského srdca."* (Chrobák, 1957, s. 305). Lebo umenie — tiež podľa neho samého — je tvárou života; násobí ho, nadstavuje a umocňuje.

Tieto estetické názory vyslovil Chrobák najmä v úvahe *O funkcii umenia* (1930), ale rozvádza ich aj v ostatných príspevkoch svojej kriticko-esejistickej aktivity. Vyšli súborne po jeho smrti pod názvom *Cesta za umením.* Na hodnotenie umenia, literatúry používal náročné kritériá, ktoré uplatňoval priamo pri vlastnej prozaickej tvorbe. Dobroslav Chrobák šiel za predstavou funkčnej básnivosti prózy, čo na pozadí súdobého literárneho procesu pociťujeme ako jeho osobný vklad a hľadačstvo. Ako stúpenec naturizmu v medzivojnovej lyrizovanej próze vnášal a rozvíjal mýticko-baladické zložky jej motivického sveta.

Na tento moment Chrobákovej osobnosti a jeho prínosu poukázal už Alexander Matuška, keď ho v skratke charakterizoval takto: *„Prozaik básnických sklonov, má i on svoju lyriku a lyrizmus..."* (Matuška, 1967, s. 262). Pravdaže, jeho úsilie a zápas so slovom a o slovo ocenili aj ďalší bádatelia. Známy je hlboký záujem Dobroslava Chrobáka o poznanie života ľudu, o odkrývanie prameňov ľudovej kultúry a reči, o baladický folklórny prejav, ľudovú pieseň a rozprávky, o využívanie nárečového bohatstva slovenčiny. Študoval ich a aj nasycoval nimi svoju epiku.

Slovenčina vôbec patrila k tým stránkam Chrobákovho tvorenia, na ktoré rovnako myslel vo sfére kriticko-teoretického uvažovania i pri písaní svojho diela. Prvý pohotovo zasiahol do diskusie o problémoch spisovnej slovenčiny v čase, keď študoval v Prahe (ide o príspevok *Slovenský problém a slovenská kritika* uverejnený v časopise Přítomnost 16. mája 1929, o ktorom napísal aj rodičom; pozri Chrobák, 1957, s. 292—293). S básnikom a redaktorom Jánom Smrekom sa okrem spolupráce na vydaní Slovenského literárneho almanachu (1931) radili aj o tom, ako napísať a vydať slovenský terminologický slovník. V liste rodičom z konca roku 1932 píše: *„Nedávno sme sa so Smrekom rozprávali o tom, že by bolo dobre vydať slovenský terminologický slovník, v ktorom by boli všetky slovenské ťrečité názvy*

náradia gazdovského, mlynárskeho a pod. Len na voze napr. je spústa názvov, o ktorých sa mestským ľuďom ani nesníva, podobne na salaši atď. Keby sa takéto názvy pozbierali, dalo by sa ich použiť pri tvorení modernej technickej terminológie slovenskej, ktorú nám inak celkom počeštia. Sám by som sa na túto prácu nepodobral. Ale vedno s otcom, ktorý je veci ešte bližšie ako ja, by sme mohli takýto slovníček zostaviť. (. . .) Vec by vyzerala tak, že by som ja nakreslil povedzme voz, pripísal názvy, ktoré viem, a otec by to doplnil. Podobne napr. krosná a pod. Tieto obrázky by boli i v slovníku, aby ten, čo ho bude užívať, videl priam, o čo ide. Bolo by, pravda, dobre, aby slovník nebol len z jedného kraja, ale z celého Slovenska. To by sa už muselo robiť pomocou dotazníkov, rozoslaných do jednotlivých krajov . . .“ (Chrobák, 1957, s. 295). No v súvislosti so slovenčinou u Dobroslava Chrobáka treba predovšetkým uviesť, že kládol dôraz na jej nezameniteľnosť v autorskom vedomí, ako to dokumentuje jeho rozhlasová prednáška *O zmysle slovenskej literatúry* z roku 1932, v ktorej postupoval a rozvinul program slovenskej literatúry z osobného hľadiska: *„Slovenčina, reč, ktorou píšeme, je pre nás faktom. Práve takým faktom ako vzduch, ktorý dýchame.“* Tento príspevok azda najplnšie zvýrazňuje Chrobákovo slovo o slovenčine. Spisovateľ — podľa jeho predstáv — je povolaný na to, aby s ňou, jej celistvým systémom jazykových prostriedkov a živým štýlom vyslovil slovenskú skutočnosť. A vysloviť ju má celú, vo všetkých zložkách a odtienkoch, so všetkými atribútmi. To sa však nemôže inak, len keď sa na to podujmú slovenskí spisovatelia, slovenským jazykom. Svoje postuláty uzatvára vyhlásením: *„Bez spisovnej slovenčiny by slovenská literatúra nemohla byť takou, ako je; unikali by jej najvzácnejšie kvality: spontánnosť a pravdivosť, farba a vôňa.“* (Obidva citáty pozri v knihe Chrobák, 1957, s. 37 a 45.)

Iným dôležitým a fundovaným príspevkom Dobroslava Chrobáka, stelesňujúcim jeho vrelý vzťah k slovenčine, je úvaha o neprebádaných hlbinách spisovnej reči (*Z kadlubu nášho jazyka,* 1942). Zas a znova vyzdvihuje úlohu spisovateľov, tvorcov jazyka, lebo oni sú to, ktorí v svojej tvorbe obohacujú a regenerujú jazykovú kultúru, mnohotvárnosť rozvitej komunikácie. Hovorí: *„Slová sa rodia, žijú a umierajú. V kadlube jazyka panuje večný ruch, pohyb a život. Len nepatrný výsek tohto života je však prístupný každodennému používaniu a všednej potrebe. Ostatok len tušíme, ako tušíme korene stromu, keď v horúci letný deň užívame chládok jeho koruny.“* (Chrobák, 1975, s. 201). Duch materčiny prenikal celým myslením a cezeň jeho slovesným dielom.

Dostávame sa tak ku Chrobákovmu tichému hľbaniu o jazyku, ktoré vložil do podoby svojich postáv. V nich vedome i nevedome opisoval

samého seba. Nasledujúci citát z dielka *Kamarát Jašek* v mnohom odhalí aj tajomstvo chrobákovského rukopisu: *„Nepovedali sme si veľa za cestou. V dlhých prestávkach pomedzi reč zvonili už iba naše podkovičky na ceste. Ale každé Jaškovo slovo kyslo mi v hlave ako cesto na teplom prípecku. Hora dudre svoju starú pesničku, ale toto dudranie ani nespozoruješ. Je známe, máš ho v krvi, je kus teba. Zostávajú ti iba chlapcove slová. Holé a jasné, belejúce sa v mesačnej noci ako míľniky popri ceste. Dve-tri pokojné slová, zhlboka vyvážené a pevne osadené. Potom zas ticho. Znova dve-tri slová a opäť ticho. Tak sa kladú slová a ticho v dlhých prestávkach vedľa seba.“* (Chrobák, 1975, s. 27). A podobne i na inom mieste: *„Išli sme potom chvíľami popri sebe, chvíľami za sebou, ako les dovoľoval, ustavične ešte zamĺkli, hútajúc o tých istých veciach, no nevediac ich dosiaľ vysloviť. Celý ten prvý deň bol zavalený tichým hĺbaním a potrebným pôstom jazyka.“* (Tamže, s. 61—62.)

Chrobák mal také slová, ktoré sa stali znakom jeho umenia. Vládol jazykom. Vdýchol slovu život a bol jeho cizelérom.

Ba ešte viac: bol a ostane básnikom prózy.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

CHROBÁK, D.: Cesta za umením. (Články, kritiky, recenzie.) Bratislava, Slovenský spisovateľ 1957.

CHROBÁK, D.: Prózy. Zlatý fond slovenskej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1975.

MATUŠKA, A.: Dobroslav Chrobák. In: Človek v próze. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1967.

ŠTEVČEK, J.: Odkaz Dobroslava Chrobáka. (K nedožitej sedemdesiatke spisovateľa.) Pravda, roč. *58,* 16. 2. 1977, s. 5.

Frazeológia v próze Dobroslava Chrobáka

JOFEF MLACEK

O frazeológii sa všeobecne tvrdí, že zreteľnejšie ako iné zložky jazyka súvisí so životom národa, so spôsobom myslenia, s historickými a spoločenskými skúsenosťami príslušnej národnej pospolitosti. Práve

pre tieto vlastnosti frazeológie sa na úvod rozboru Chrobákovej frazeológie priamo ako motto ponúkajú konštatovania A. Matušku, ktoré síce zazneli v nekrológu za Dobroslavom Chrobákom, ale nijako nie sú poplatné — ako to ukáže aj náš ďalší rozbor — patetickému zveličovaniu. Ide nám o tieto myšlienky: *„...čo napísal, má svoju zvláštnu, špecifickú váhu a vyznačuje sa darom, ktorý nemal nikto v toľkej miere ako on, darom nádherného, zemitého jazyka.“* (Matuška, 1956, s. 194) A ešte: *„...a pil zároveň plnými dúškami z ľudových zdrojov a ľudového myslenia, vnikal do ľudovej obraznosti, načieral do ľudovej slovesnosti.“* (Matuška, 1956, s. 194) Z uvedených dvoch premís (1. všeobecná charakteristika frazeológie — 2. Matuškove formulácie o Chrobákovom literárnom jazyku) by mal vyjsť úsudok o špecifickosti, zemitosti, ľudovosti Chrobákovej frazeológie. Materiálovo sa doteraz povaha Chrobákovej frazeológie neskúmala. Preto sa nemôžeme uspokojiť s uvedeným úsudkom, ktorý má predsa len hypotetickú a pritom všeobecnú platnosť, a rozoberieme uplatňovanie frazeológie v dvoch veľmi známych a typických dielach D. Chrobáka, v novele *Kamarát Jašek* a v „rozprávke“ *Drak sa vracia.*

O tom, že frazeológia patrí medzi osobitné jazykové prostriedky Chrobákových prác, svedčí už kvantitatívny údaj: v práci Drak sa vracia je okolo 150 frazeologizmov, v Kamarátovi Jaškovi približne o polovicu menej. Sám počet však ešte veľa nenaznačuje. Príznačné je to, že v obidvoch dielach nachádzame jednak miesta, celé strany bez frazeológie, jednak zasa pasáže, kde v replikách postáv i v reči rozprávača — a zasa niekde i na ploche niekoľkých strán — nachádzame veľa frazeologizmov. Keďže v tomto príspevku nesledujeme literárne súvislosti tohto javu, uspokojíme sa s predchádzajúcim konštatovaním a upriamime sa na povahu samej frazeológie v týchto Chrobákových prácach.

Prvú výraznú skupinu Chrobákových frazeologizmov tvoria ustálené prirovnania. Sú nápadné už svojím výskytom (je to približne jedna šestina z celého spomínaného množstva frazeologizmov; v Kamarátovi Jaškovi viacej ako v práci Drak sa vracia), príznakové sú však aj svojou povahou. Ide takmer výlučne o ľudové prirovnania. Na tento fakt pri inej príležitosti upozornil opäť A. Matuška, keď o Chrobákovi napísal: *„...rád biblizuje, rád ľudovo prirovnáva, rád si uľahčí...“* (Matuška, 1960, s. 84). Iba niekoľko vybratých príkladov:

Do faktora akoby hrom udrel. (8 — strany uvádzame podľa vydania, ktoré sa uvádza v zozname použitej literatúry — Chrobák, 1956; príklady so stránkovaním do č. 51 sú z Kamaráta Jaška, ostatné z práce Drak sa vracia.) — *Z pysku sa mu penilo a žily ako povrazy navreli mu na šiji.* (8 — slovosledná obmena ustáleného prirovnania) — *Čo povieš, starý? — a tľapol ma dôverne po pleci, akoby sme boli*

vedno husi pásli. (13) — *...a obaja čušíme ako zarezaní.* (15) — *Ale zato jačal, akoby hō na nože bral.* (25) — *Zmizol, akoby ho bola zem prehltla.* (25) — *Dívali sme sa na seba ako teľce.* (29) — *A uprostred toho ona, čistá ako ľalia.* (48) — *Lebo teraz už do toho vidím, mám to ako na dlani.* (182) — *A richtár tu sedí ako obarený.* (185) — *...prestupujú z nohy na nohu, akoby stáli na žeravom uhlí.* (202) — *Zato ostatní — ostatní pijú ako dúhy.* (217)

Matuškom spomínaná Chrobákova tendencia po ľudových prirovnaniach sa neprejavuje iba častým uplatňovaním tohto prostriedku. V rozoberaných textoch možno nájsť okrem bežného využitia ustáleného ľudového prirovnania takéto špecifické postupy, ktoré rovnako potvrdzujú Chrobákovu záľubu v ustálených prirovnaniach: 1. Autor rozširuje kontextové použitie istého prirovnania, ale tak, aby nevyznelo ako aktualizácia pôvodného prirovnania, lež aby malo podobnú platnosť ako pôvodné ustálené prirovnania. Kontextové rozšírenie sa tu deje „v intenciách" základných vlastností a ustáleného významu pôvodného prirovnania: *Sedeli sme chvíľu proti sebe ako zarezaní.* (15) Malý frazeologický slovník (Smiešková, 1974) zaznamenáva iba ustálené prirovnania *spať ako zarezaný* a *mlčať ako zarezaný.* K druhému z týchto prirovnaní utvára D. Chrobák, ako sme videli, expresívnejší lexikálny variant *čušať ako zarezaný.* Prirovnanie *sedieť ako zarezaný* tiež voľnejšie korešponduje práve s týmto druhým ustáleným prirovnaním, je tu vlastne tiež jeho kontextovo podmieneným lexikálnym variantom. 2. Zriedkavejšie autor uplatnil dokonca dve ustálené prirovnania v kontexte jedného súvetia: *Stojíme tu ako koly v plote a čušíme ako zarezaní.* (157) 3. Aj prirovnania iného, napríklad biblického pôvodu autor zmenil a do kontextu zakomponoval tak, že sú podobné ľudovým prirovnaniam. Napr. biblické prirovnanie *spievať ako kráľ Dávid* spracoval takto: *Spievať vedel ako — no prostý človek som a neviem lepšieho prirovnania — ako onen židovský kráľ, čo sa bol s tou Uršuľou splietol.* (8 — zaujímavé je tu aj textové navodenie atmosféry ľudovosti v parentéze).

Veľmi osobitnú časť frazeológie v každom prirodzenom jazyku predstavuje tzv. somatická frazeológia, frazeológia, ktorá obsahuje ako zložku ustáleného výrazu pomenovanie nejakej časti ľudského tela. V každom jazyku ide zároveň o pomerne rozsiahlu časť celého frazeologického fondu. Príznačné pre ňu je aj to, že sú v nej rozdiely aj medzi najbližšími jazykmi (Ivanová-Šalingová, 1971). Je to pritom stará, pôvodná, teda najmä ľudová frazeológia. Pri rozbore frazeológie v Chrobákovej próze nás po predchádzajúcich zisteniach neprekvapuje, že aj tento typ frazeologizmov je tu bohato zastúpený. Viac ako štvrtina z uvedeného počtu Chrobákových frazeologizmov má takýto charakter. Niektoré takéto frazeologizmy sme zaznamenali už

medzi ustálenými prirovnaniami, no na ilustráciu uvedieme ešte niekoľko príkladov z nekomparatívnej frazeológie.

Bolo to chlápä neskúsené, ešte s mliekom na brade, fúziky sa mu sotva začali prebíjať... (10) — *Nebol by som za nič dopustil, aby sa mu čo len vlas skrivil na hlave.* (10) — *Jazyk mal akurátne podrezaný — ten chlapík.* (21) — *Spieval bláznivé pesničky, robota mu horela pod rukou...* (25) — *Či sa var nazdávaš, že si tu budem pupok opekať?* (26) — *Dajte si pozor na ústa, gazda, lebo...* (28) — *Mohol som si lámať hlavu, ako som chcel...* (35) — *Visí pohľadom na mojich ústach.* (47) — *...až potom, keď sa jej všetko rozležalo v hlave, stiahla si šatku hlbšie do čela.* (147) — *Nepamätá sa, že by toľko nápoja nerozviazalo ľuďom jazyky.* (160) — *...jemu samému je náhle mdlo, nevoľno, žalúdok sa mu obracia...* (162) — *Až ti mráz chodí po chrbte, až sa ti dych stavia.* (174) — *To by sme teda mali z krku...* (185) — *Predbežne nechce sa nikomu strkať prsty do tejto pahreby.* (223)

Zriedkavé sú prípady, keď autor necháva ľudové frazeologizmy v ich nárečovej podobe: *A večer necítil si potom chrbát a hlavu si mal ako šop.* (40) — *Zablúdiš, krk si vytruštíš a osohu nespravíš žiadneho.* (171) Zriedkavosť takýchto frazeologizmov korešponduje s tou črtou Chrobákovej epickej dikcie, ktorú F. Miko označuje ako „pozdvihnuté ladenie ľudovej reči" (Miko, 1976, s. 193).

Umelecké spracovanie ľudovej frazeológie sa nemusí prejavovať iba v pospisovnení, štandardizácii nárečovej frazeológie. Jeho prejavy možno vidieť aj v zjemňovaní niektorých zložiek frazeologizmu, v ich nahrádzaní menej expresívnymi, „neutrálnymi" slovami. U Chrobáka však možno nájsť aj opačné prípady. Autor niekedy vyberie spomedzi variantov alebo synoným najexpresívnejšiu možnosť, aby sa uplatnila vrchárska, „chlapská" reč (Miko, 1976): *Ale i Mandlušovci, čo akí boli dudroši, náhle ho počuli spievať, zmäkli a boli by mu svorne opreteky dávali z ruky žrať.* (9 — proti jemnejšiemu: *dávať z ruky jesť, papkať*) — *...stiahneš klobúk na oči a ... zmizneš, vytratíš sa ako smrad.* (34)

Ľudová frazeológia nachádza dominantné uplatnenie v hovorovom štýle. Ak sa hovorovosť transponuje do umeleckého štýlu, často nastávajú aj zmeny vo frazeológii. Spomínané procesy štandardizácie nárečovej frazeológie na jednej strane a funkčného oslabovania alebo zosilňovania výrazu na druhej strane sú rozličnými prejavmi tej istej tendencie.

S modifikáciami ľudovej frazeológie v umeleckom diele súvisí aj výskyt frazeológie iného, nie ľudového pôvodu. V sledovanom Chrobákovom diele tiež nachádzame frazeologizmy, ktoré sa trochu vynímajú na pozadí prevládajúcej ľudovej frazeológie. Patria sem na-

príklad tieto prípady: (Dedina) *nebrala ho jednoducho na vedomie.* (149) — *No susedia spia spánkom spravodlivých a neprídu mu na ratu.* (161) — *I pýrnica s ostrými okrajmi... dostane sa znova ku cti.* (169) — *Ak by tu mal mať niekto slovo, mohol by to byť len on, ten, ktorého sa okúňajú i len spomenúť.* (170) — *Richtár je vo svojom živle.* (183)

Rozoberané frazeologizmy sa javia ako výrazné prostriedky expresívnosti. (Expresívnosť je jednou z typických vlastností celej frazeológie.) D. Chrobákovi akoby niekedy nestačila tá miera expresívnosti, ktorú nesie so sebou sám frazeologizmus. On ho zapojí do takých kontextových súvislostí, aby vyznel ešte výraznejšie. Všimneme si tieto prípady: *I hmla začína rednúť, ustupuje pred nimi z kroka na krok do výšky...* (193) — *Tma a ticho približujú sa z kroka na krok ku kolibe.* (202) — *Súčasne sa les trochu pohol, slabo zašumel a vzal na známosť, že sa skončil deň, ktorý je v kalendári označený menom proroka Daniela.* (200) Čím sa dosahuje expresívnosť v týchto prípadoch? V prvých dvoch, kde je frazeologizmus, ktorý sa nevyznačuje osobitnou expresívnosťou, práve spojenie frazeologizmu s personifikáciou vyznieva ako veľmi účinný výraz. V treťom prípade archaický výraz *brať, vziať na známosť* sa opäť spája s personifikáciou a celkovo korešponduje s mierne patetickým nasledujúcim kontextom.

S umeleckým transponovaním hovorovosti aj frazeológie súvisí fungovanie frazeologizmov v rozličných variantných formách, ba aj v špecifických autorských novotvaroch. Tieto postupy na jazykovej rovine priamo súvisia s jednou z typických výrazových vlastností umeleckého štýlu, totiž s variabilnosťou (Miko, 1970). Aj pri neveľkom celkovom súbore frazeologizmov z rozoberaných dvoch prozaických prác nachádzame výrazné prípady, ktoré dokumentujú túto tendenciu. Uvedieme iba najzreteľnejšie: *Nedal by som deravý groš za tú ich známosť.* (7) — *...a dal by som turák za to, keby sa mi to aspoň teraz podarilo rozoznať...* (17) — *Nedal by som za to deravý grajciar.* (182) Z tohto radu variantov je dnes bežnejší iba variant *dať, nedať za niečo (ani) deravý groš,* pravda, popri novších *nedať za niečo (ani) halier, (ani) korunu.* Pri komplexnom spracúvaní slovenskej frazeológie by sa nemalo zabúdať ani na uvedené staršie varianty.

Ešte jeden prípad zaujímavej frazeologickej variantnosti: *Druhý — mráz aby ho drvil a síra ohnivá pálila — nemá ani poňatia o týchto veciach.* (17) — *Nech ma síra ohnivá spáli a mráz nech ma zdrví, ak nezaženie.* (181 — komplexný variant frazeologizmu.)

Už sme naznačili, že Chrobákove aktualizácie frazeologizmov nie sú veľmi výrazné, že sú skôr predlžovaním reťazca variantov istej fra-

zeologickej jednotky. Aj svojím výskytom sú v Chrobákovej próze dosť vzácne. Treba však hneď konštatovať, že pokiaľ ich D. Chrobák uplatnil, sú to pozoruhodné a zaujímavé spojenia. Uvedieme aspoň jeden kontext, v ktorom richtár z práce Drak sa vracia takto aktualizuje frazeologickú jednotku *dať za niekoho ruku do ohňa: Už som povedal: za Draka strčím richtársku palicu do ohňa.* (183) Lexikálna obmena jednak na úrovni lexikálnej variantnosti frazeologizmu *(dať, položiť — strčiť)*, jednak na úrovni lexikálnej aktualizácie *(ruku — richtársku* palicu) dáva celému obrazu viacrozmernú sémantickú hodnotu a stáva sa osobitnou umeleckou figúrou.

Ešte zložitejšia sémantická situácia vzniká, ak sa aktualizácie frazeologizmu spájajú s postavením dvoch frazeologizmov do jedného mikrokontextu (vety alebo súvetia), resp. so skrížením (kontamináciou) dvoch frazeologizmov. Niekedy tu môže vzniknúť až výraz, ktorý hraničí s verbalizmom: *Čím ďalej je totiž zrejmejšie, že v hre, do ktorej sa s Drakom pustil, nie je v stávke už len Eva, ale...* (202 — ide o kontamináciu zvratov *niečo, niekto je v hre* a *niečo, niekto je v stávke)*. Toto spojenie vyznieva tautologicky. Iný príklad: *Aha, vraj, lapali sme vtáčka, zase sa tu chvastá cudzím perím.* (220) Je to opäť zložitá a svojím vyznením aj trochu problematická figúra, v ktorej možno z hľadiska frazeológie vyčleniť takéto operácie: 1. silná prestavba jednotky *Keď vtáčka lapajú, pekne mu spievajú,* pravda, so zreteľným zachovaním prvkov invariantného významu pôvodnej jednotky; 2. expresívna substitúcia jednej zložky druhého frazeologizmu: *chváliť sa cudzím perím — chvastať sa cudzím perím;* 3. osobitný spôsob vzájomného spojenia týchto dvoch aktualizácií (možno tu vidieť narážku na predchádzajúce obvinenia z epigónstva).

Posledné príklady vedú k takýmto záverom: Pokiaľ ide o výber frazeologizmov, jadrom celej Chrobákovej frazeológie je — v zhode s predchádzajúcimi konštatovaniami — ľudová frazeológia. Forma využitia však ukazuje celú škálu postupov, od jednoduchého citovania až po zložité figúry viacerých frazeologizmov alebo ich aktualizácií. To naznačuje, že pre Chrobáka nebola frazeológia iba vonkajškovo folklorizujúcim elementom, ale produktívnym umeleckým prostriedkom.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

CHROBÁK, D.: Drak sa vracia a iné prózy. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956. 427 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Ustálené spojenia so slovom jazyk v slovenčine a v češtine. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 348—361.
MATUŠKA, A.: Chrobák. In: Medailóny. Bratislava, SVKL 1960, s. 78—85.
MATUŠKA, A.: Za Dobroslavom Chrobákom. In: Pre a proti. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956, s. 194—195.
MIKO, F.: Poetizovanie hovorovosti u Dobroslava Chrobáka. In: Štýlové konfrontácie. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976, s. 186—199.
MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970. 189 s.
SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, SPN 1974. 296 s.

Dvadsaťpať rokov jazykovej poradne Čs. rozhlasu

JÁN HORECKÝ

V krátkom časovom rozpätí hodnotíme na stránkach Kultúry slova už tretiu jazykovú rubriku, tretieho spolubojovníka za kultúru spisovnej slovenčiny a za zvyšovanie úrovne jazykovej praxe v našej spoločnosti. Nedávno sme venovali pozornosť desiatemu výročiu založenia rubriky *Slovenčina naša* v Nedeľnej Pravde (porov. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 17—19) i rubriky *Slovenčina na každý deň* vo Večerníku (porov. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 110—112). V týchto dňoch si pripomíname dvadsiate piate výročie Jazykovej poradne Československého rozhlasu v Bratislave. *Jazyková poradňa*, ktorá už dvadsaťpäť rokov dvakrát do týždňa (v minulosti aj trikrát) šíri do éteru, ale hlavne do vedomia poslucháčov poznatky o rodnom jazyku, má medzi našimi jazykovými rubrikami mimoriadne postavenie. Nie pre svoj obsah, lebo má ten istý cieľ ako ostatné jazykové rubriky. Ani nie pre svoje zameranie, lebo ju s rovnakými zámermi napĺňajú tí istí autori ako rubriku v Nedeľnej Pravde, vo Večerníku, resp. v Práci a najnovšie aj v Smene na nedeľu.

Výnimočné postavenie má Jazyková poradňa predovšetkým pre svoju tradíciu; dvadsaťpäť rokov stačí na to, aby vznikla istá tradícia, dvadsaťpäť rokov je dosť dlhé obdobie pre život rozhlasovej relácie. Ale špecifické postavenie má Jazyková poradňa práve pre svoju rozhlasovosť, pre svoju realizáciu vo forme živého slova, pre úzku spoluprácu s hlásateľom, pre špecificky rozhlasový spôsob podania a napokon aj pre bohatý ohlas u poslucháčov.

Produkcia Jazykovej poradne za jedno štvrťstoročie predstavuje okolo 3500 päťminútových relácií. Ich obsah bol veľmi rozmanitý:

poznámky o jednotlivých slovách, ale aj upozornenia na nesprávne väzby, na rozličné úskalia frazeologických spojení, ale aj príhovory k základným spoločenským udalostiam a napokon aj upozornenia na základné jazykové publikácie z oblasti spisovnej slovenčiny a jej kultúry.

Na ilustráciu uvedieme prierez jediným rokom, rokom 1976. V tomto roku prispelo do Jazykovej poradne 27 autorov, s výnimkou jedného všetko pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Je to zlé alebo dobré? Na prvý pohľad by sa zdalo, že takáto koncentrácia na pracovníkov jediného ústavu je čosi ako výhradné postavenie, ako monopol na rozhodovanie v oblasti jazykovej kultúry. Pri hlbšom rozbore sa však ukáže, že nie všetci pracovníci JÚĽŠ prispievajú do Jazykovej poradne, ale iba tí, ktorí skutočne pracujú v oblasti jazykovej kultúry, ktorí denne riešia nastolené problémy alebo nadhodené otázky v jazykovej poradni ústavu. Práve takíto pracovníci mali r. 1976 prevažnú väčšinu príspevkov (po 8—10), kým ostatní prispeli do Jazykovej poradne priemerne dva razy do roka, a to príspevkami, ktoré značia spestrenie, napr. poznámkami o nárečiach, o vlastných menách a pod.

Teda nejde o samoúčelnú koncentráciu na pracovníkov JÚĽŠ, ale o účelné využitie ich poznatkov a skúseností. Na porovnanie možno uviesť účasť autorov v starších obdobiach. V knižnej Jazykovej poradni 3 (1964) sú iba dvaja autori pracujúci mimo ústavu, v Jazykovej poradni 5 (1968) ani jeden mimoústavný autor.

Prirodzene, ako vidieť aj z porovnania s uvedenými knižnými vydaniami Jazykovej poradne, okruh autorov sa za tých dvadsaťpäť rokov zmenil. Niektorí autori odišli z ústavu, iní dostali v ústave iné úlohy, a preto sa ich mená objavujú v Jazykovej poradni zriedkavejšie; vedenie ústavu zapojilo do tejto práce mladších pracovníkov a tí sa prejavujú veľmi aktívne.

Tematika rozhlasových relácií je už vcelku tradičná. Upozorňuje sa na nové slová a pomenovania, lebo tie sa najčastejšie objavujú (i najčastejšie zanikajú) v dôsledku búrlivého spoločenského, ekonomického a technického rozvoja našej spoločnosti. R. 1976 sa napr. upozorňovalo na pomenovania *výmenník, stredisková obec, spádová obec, betonáreň, obtláčanky.* Veľmi často sa upozorňovalo na jemné sémantické rozdiely medzi podobnými slovami, napr. v dvojiciach *spád — spad, smrtnosť — úmrtnosť, tachometer — tachymeter, pomník — pamätník, plánovaný — plánovitý, prírodovedný — prírodovedecký.* Na štylistickú diferenciáciu spisovného jazyka ukazujú napr. poznámky o oslovení *šéfe, šéfko,* o spojení *skúška za jedna,* o slovese *helfnúť.* Potešiteľné je, že sa nápadne zmenšuje počet upozornení na nesprávne slovesné väzby a na nesprávne skloňovanie —

odráža sa v tom skutočnosť, že takéto chyby sú čoraz zriedkavejšie.

Treba povedať, že hoci sa témy niektorých príspevkov zdajú menej závažné, nie dosť dôležité, autori sa vždy usilujú aj zo spracovania takejto menej závažnej problematiky vyťažiť širšie poučenie, svoje poznatky zovšeobecniť a poukázať tak na niektoré zákonitosti v štruktúre slovenčiny. Takto sa rozhlasové päťminútovky stávajú skutočne školou jazykovej kultúry.

V priebehu štvrťstoročia sa vypracovala aj istá rozhlasová forma relácií. Uplatňuje sa v nich ohľad na masového poslucháča, uvádzajú sa vecné argumenty v jasnom slede, na konci sa vždy podáva krátke, ale jasné zhrnutie problematiky a už spomenutý dosah pre poznanie zákonitostí spisovnej slovenčiny. To všetko sa dosiahlo dobrou súhrou niektorých faktorov: dobrou vôľou autorov, ich ochotou dať sa poučiť o stavbe rozhlasovej relácie, ale aj neúnavným úsilím redaktorov a ustavičnou spoluprácou s rozhlasovými redaktormi a hlásateľmi. Tu treba spomenúť, že od vzniku relácie v r. 1952 redigoval Jazykovú poradňu Čs. rozhlasu dr. G. Horák, CSc., vedecký pracovník JÚĽŠ, od r. 1968 pokračuje v jeho práci dr. M. Pisárčiková, odborná pracovníčka ústavu. Pod ich vedením sa postupne vypracoval typ jazykovej relácie ako osobitný rozhlasový žáner. Vedenie Čs. rozhlasu v Bratislave venovalo Jazykovej poradni stálu pozornosť. Prejavuje sa to nielen tým, že Jazyková poradňa je umiestnená v najexponovanejšom vysielacom čase, ale aj tým, že redigovaním rubriky bol poverený taký skúsený, svedomitý a za vec zapálený redaktor, ako je D. Hirko, ktorý popri redakčnej práci s nadšením vykonáva aj funkciu hlásateľa, ale predovšetkým dobrého poradcu.

Nemožno obísť, že počas svojho jestvovania si Jazyková poradňa vybudovala aj dobrý kontakt s poslucháčmi, efektívnu spätnú väzbu. Svedčia o tom stovky listov a prirodzene aj stovky písomných odpovedí, v ktorých sa riešia menej závažné a pre široké publikum menej zaujímavé otázky.

Dobrým dokladom aktuálnosti Jazykovej poradne je aj päť zväzkov knižného vydania Jazykovej poradne, ako aj dve vydania populárneho výberu z relácií, *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny.*

Pri hodnotení Jazykovej poradne treba na záver povedať, že dosiahnutá úroveň relácie, získaná priazeň vedenia rozhlasu i široký ohlas u poslucháčov sú nielen uznaním, ale aj záväzkom. Všetci prispievatelia a spolupracovníci Jazykovej poradne si veľmi dobre uvedomujú, že majú v rukách dobrý nástroj na šírenie poznatkov o spisovnej slovenčine, na zvyšovanie úrovne jazykovej praxe a že vymedzený krátky, ale exponovaný vysielací čas musia dobre a umne využívať v prospech spisovnej slovenčiny a tým aj v prospech našej socialistickej spoločnosti a jej kultúry.

Slovenská čipka a česká krajka

ŠIMON ONDRUŠ

V minulom príspevku o slovenskom slovese *škúliť* sme videli, že slovenčina sa slovom *škúliť* viaže na južné slovanské jazyky, a to na ich západnú časť, na srbochorvátčinu a slovinčinu. Na rozdiel od doterajších názorov, vyslovených napr. Machkom v jeho slovníku z r. 1968 na s. 608 a Skokom v treťom zväzku jeho slovníka z r. 1973 na s. 400, sa nám ukázalo, že sloveso *škúliť* nie je prevzaté z nemčiny. Je to staré dedičstvo z praslovančiny. Naproti tomu české sloveso *šilhat* má naozaj pôvod v nemeckom *schielen,* resp. v stredohornonemeckom *schilhen.*

V tomto príspevku chceme poukázať na južnoslovanské väzby slova *čipka,* ktoré nie je prevzaté z maďarčiny, ako sa doteraz omylom tvrdí. Ide o dedičstvo z praslovančiny.

V slovenčine máme slovo *čipka* doložené od 16. storočia. Mesto Jelšava má vo svojom zápise z r. 1567 text v ktorom Gregor Malý po prepustení z väzenia pred ctihodnými mužmi mesta sľubuje, že sa už viacej nijakého priestupku nedopustí. V richtárovom dome, kde sa sľub konal, medzi štyrmi ctihodnými mužmi mesta bol občan menom *Tomáš Čipka* (porov. Lehotská—Orlovský, 1976, s. 211). Niet pochybností o tom, že vlastné meno *Čipka* vzniklo podľa apelatíva *čipka.* Ak máme už v 16. storočí vlastné meno *Čipka,* jednoznačne to dokazuje, že všeobecné slovo *čipka* žilo už dávno predtým, hoci obsahová chudoba starých slovenských textov spôsobila, že všeobecné slovo *čipka* máme doložené až v textoch zo 17. storočia. Z roku 1637 máme napr. takýto text: *Item s cžypkamy byelimy gedna a zlatim kragyom patilatova gedna.* Z toho istého roku máme aj takýto text: *Fertuch, vlasovej barvi kytaykovi, zlatymi cžipkamy ssnurovany.* O voľačo neskoršie, r. 1646, sú zaznačené takéto texty so slovom *čipka: Item fertusska gedna patelatova, cžypkami okrasslena.* Iný text: *Fertussky bielene, obstinkovane cžypkami.* (Príklady sú z kartotéky historického slovníka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Za pomoc ďakujeme E. Krasnovskej.)

O tom, že slovo *čipka* neoznačovalo iba ozdobnú obrubu na šatách, ale aj ozdobné obruby na iných predmetoch, svedčí veľmi pekne text z r. 1713: *Tam kachle nowe zelene z orly czifrowane pri vrchu czipkuwane ze 4-ma halkamy.* Čiže aj ozdobné guľôčky na vrchu pece sa tu označujú slovom *čipka,* resp. *čipkovaný.*

Na stopu prvotnej významovej motivácie a tým aj pôvodu slova *čipka* nás privedú synonymné slová a inojazyčné rovnoznačné slová,

ktoré sa významovo kryjú alebo prekrývajú so slovami *čipka, čipkový, čipkovaný.*

Známy Kamaldulský slovník z r. 1763 má pri latinskom slove *fimbria* vysvetlenie *kraj šaty, prém, čipka.* K latinskému spojeniu *fimbria denticulata* dáva slovenské slovo *čipky.* Latinské spojenie *laciniosa folia* vykladá ako *čipkované listy dreva* (t. j. stromu) *alebo byliny.* Latinské slovo *segmentatus* vykladá slovenskými *rozčipaný, premovaný, čipkovaný, haftovaný, s kúskami zdobený.*

Anton Bernolák má vo svojom Slowári na s. 293 pri slove *čipki* latinské ekvivalenty *textum spiculatum, reticula spiculata, fimbria denticulata, limbus denticulatus.* Ako český ekvivalent uvádza slovo *krajki.* Okrem základného slova *čipka* zaznačuje šesť ďalších odvodenín.

Slovo *čipka* okrem slovenčiny poznajú všetky južné slovanské jazyky, a to alebo ako celonárodné spisovné slovo (v srbochorvátčine a v slovinčine), alebo ako krajové, nárečové slovo (bulharčina, macedónčina).

V srbochorvátčine vytvára slovo *čipka* podobne ako v slovenčine bohatú slovnú čeľaď: *čipčica, čipkar, čipkarev, čipkati* „robiť čipky", *čipkaći.* Tieto príklady zo spisovného jazyka aj z nárečí uvádza P. Skok v prvom zväzku svojho slovníka na s. 327. Tu sa dozvieme aj to, že srbochorvátčina má slovo *čipka* doložené od 17. storočia.

Najnovší slovník spisovnej slovinčiny Slovar slovenskega knjižnega jezika v prvom zväzku na s. 229—230 uvádza celkove sedem slov významovo a tvarovo zviazaných so slovom *čipka: čipkar, čipkarica, čipkarski, čipkarstvo, čipkast, čipkati* „robiť čipky". Pretože slovinčina nemá doteraz historický slovník a pretože sme nemali možnosť nazrieť do kartotéky slovinského historického slovníka v Ľubľane, nemôžeme povedať, ako ďaleko do minulosti siaha slovo *čipka* v slovinčine.

Okrem slovenčiny a južných slovanských jazykov pozná slovo *čipka* v spisovnom jazyku aj v nárečiach maďarčina, a to v spisovnej podobe *csipke,* t. j. foneticky *čipke,* čo je v súlade s harmóniou samohlások v maďarských slovách (porov. maď. *pince* oproti slovanskému *pivnica*).

Maďarčina má podobne ako slovenčina slovo *čipka,* resp. jeho odvodeniny doložené od 16. a 17. storočia. Najnovší maďarský historicko-etymologický slovník v prvom zväzku (1967) na s. 537 spomína z r. 1535 latinsko-maďarské spojenie *cupa noua chypkes.* Základné slovo *čipka,* resp. *csipke* je však doložené až zo 17. storočia, a to prvý doklad z r. 1607: *Chlamis rubrea cum fimbriis vulgo czipke.* Viacej dokladov zo 17. storočia historicko-etymologický slovník maďarčiny nepozná. Naproti tomu slovenčina aj srbochorvátčina má zo

17. storočia pomerne veľa dokladov. Toto zistenie je okrem iných okolností závažné pre uvažovanie a rozhodovanie, či slovo *čipka* prešlo zo slovanských jazykov do maďarčiny, ako tvrdíme my, alebo z maďarčiny do susedných jazykov, ako to tvrdí maďarská jazykoveda a zo slovanských bádateľov Machek a Skok. Machek síce v prvom vydaní svojho slovníka z r. 1957 (s. 74) sa pokúšal spájať slovo *čipka* s nem. *Kippe* a *Spitze,* ale v druhom vydaní z r. 1968 (s. 103) sa priklonil k názoru, že ide o slovo prevzaté z maďarčiny, a nie naopak, ako predpokladal v prvom vydaní.

Je doterajší názor o maďarskom pôvode slova *čipka* opodstatnený?

Ako sme ukázali v úvahe o slove *chotár* (Slovenská reč, *38,* 1973, s. 32—39), pri takých slovách, ktoré si hláskovo aj významovo v maďarčine aj v slovanských jazykoch zodpovedajú, rozhodne o určení ich pôvodu okolnosť, či ich možno významovo aj hláskovo lepšie vysvetliť zo starej slovanskej alebo maďarskej slovnej zásoby.

Akú majú významovú motiváciu pomenovania čipky a jej bližšie alebo aj vzdialenejšie synonymá, príp. inojazyčné ekvivalenty?

České slovo *krajka* podobne ako *okraj, kraj* má svoje východisko v slovese *krojiť, krájať* „rezať, sekať", ktoré je rozšírením indoeurópskeho koreňa *(s)ker-* „rezať, sekať".

Slovo *obruba,* ktoré sa významovo prekrýva so slovom *čipka,* má svoje východisko v slovese *rúbať* „sekať, rezať".

Latinské slovo *segmentatus,* ku ktorému Kamaldulský slovník dáva slovenské ekvivalenty *rozčipaný, čipkovaný,* má svoje východisko podobne ako slová *segmen, segmentum* v slovese *secare* „rezať, sekať", ktoré má ten istý indoeurópsky pôvod ako naše slovo *sekať.*

Latinské *laciniosus,* ktoré v spojení *folia laciniosa* autori Kamaldulského slovníka prekladajú slovenským spojením *čipkované listy,* má svoje východisko v slovese *lacerare* „posekať, porezať, pomrviť".

Aj slovanské, presnejšie západoslovanské slovo *ozdoba,* ktoré sa významovo prekrýva so slovom *čipka,* má svoje východisko v slovesnom koreni *dob-, dab-,* ktorý síce Slovania nezachovali, ale žije v blízkych baltských jazykoch, v litovskom *dobti* a lotyšskom *dabti* vo význame „biť, sekať, rezať". Medzi odvodeným slovom *ozdoba* a slovesným základom *dob- „sekať, rezať"* je obdobný vzťah ako medzi odvodeným slovom *obraz* a slovesom *rězati, raziti* „biť, sekať, rezať".

Mali starí Slovania slovný základ *čip-,* ktorý bol východiskom odvodeného slova *čipka?*

Starí Slovania mali prídavné meno *čip* vo význame „osekaný, orezaný", resp. „majúci dačo osekané, orúbané". Zachovalo sa v južných slovanských jazykoch a v slovenčine. V bulharčine príd. meno *čip,* resp. spodstatnené *čip* označuje barana s osekanými rohmi, ov-

cu s orezanými ušami. Bulharské spisovné slovo *čipav* označuje človeka s odseknutým, krátkym nosom, slovo *čipava* označuje kravu s odseknutými rohmi. V macedónčine *čip, čipav* označuje človeka s odseknutým, zmrzačeným nosom. Podobné významy majú slová *čip, čipav* aj v srbochorvátčine.

Starý slovanský základ *čip-* rozšírený o príponu *-l-* pozná, resp. poznala aj slovenčina. Kálal v svojom slovníku na s. 77 píše, že spojenie *čiplá koza* označuje kozu s odseknutými rohmi. Zo slovenčiny sa spojenie *čiplá koza* podobne ako mnoho iných slov dostalo aj na Moravu.

Krakovskí slavisti na čele s prof. Sławským v druhom zväzku svojho diela Słownik prasłowiański na s. 202 správne vykladajú slovanský základ *čip-* v uvedených významoch z indoeurópskeho koreňa *keip-* s významom „sekať, rezať".

Ako vidíme, starý slovanský základ *čip-* sa zachoval podľa doterajšieho poznania v slovenčine a v južných slovanských jazykoch. Je to v podstate tá istá slovanská oblasť, na ktorej žije aj slovo *čipka.* Z toho nám jednoznačne vychodí, že slovo *čipka,* v praslovanskej podobe *čipъka,* je rozšírením, odvodenou podobou slova *čipъ.* Tak ako *čip* označovalo dačo osekané, orezané (rohy, uši, nos pri zvieratách a ľuďoch), aj odvodenina *čipъka* mala prvotný význam „osekané, orezané, obrúbené okraje šiat, košieľ, záster alebo iných vecí", druhotne aj „osekaním, orezaním vytvorené ozdoby", ako pekne svedčí slovenský doklad z r. 1713, v ktorom majú kachle vrch čipkovaný štyrmi hálkami, t. j. ozdobený guľôčkami.

Z nášho výkladu jasne vychodí, že slovo *čipka,* v praslovanskej podobe *čipъka,* je domáce, slovanské, neprevzaté. Od Slovanov, a to buď od Slovákov alebo od južných Slovanov, prešlo slovo *čipka* do maďarčiny, pričom si ho maďarčina prispôsobila podľa svojich hláskových zákonov na podobu *čipke.* O tom, že v maďarčine je slovo *csipke* prevzaté, nie domáce, svedčí okrem iných okolností veľmi výrečne aj ten fakt, že v maďarských nárečiach má rozličné „spotvorené" podoby, napr. *csitke, csüpke, csütke, sipke,* ako možno zistiť v kartotéke maďarského nárečového slovníka v Jazykovednom ústave Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Naproti tomu má u Slovákov aj u južných Slovanov v spisovnej reči aj v nárečiach toto slovo jednotnú podobu *čipka.* Z jazykovedy, z dialektológie dobre vieme, že prevzaté slová majú v jazykoch a v nárečiach rôzne „spotvorené" podoby práve preto, že ide o cudzie, prevzaté prvky.

Snahu maďarských bádateľov, autorov historicko-etymologického slovníka maďarčiny, vykladať maďarské slovo *csipke* vo význame „čipka" ako významové „prehodnotenie" slova *csipke* „šípka" (t. j. plod šípovej ruže) alebo ako odvodeninu od slovesa *csíp* „štípať"

nemôžeme hodnotiť ináč ako ľudovú etymológiu, prípadne ako východisko z núdze. Tak ako maďarské *csipke* „šípka" je prevzaté od Slovanov, podobne aj maďarské *csipke* „čipka" je prevzaté od Slovanov. Či od Slovákov alebo od južných Slovanov, to sa jednoznačne určiť nedá. Je to podobná situácia ako pri mnohých iných maďarských slovách prevzatých od Slovanov.

Ak dokazujeme, že maďarské *csipke* „čipka" pochádza od Slovanov, tým nechceme tvrdiť, že neskoršie, v časoch rozkvetu hospodárskej a vojenskej moci starého feudálneho Uhorska, sa toto slovo nemohlo z maďarčiny šíriť druhotne k susedným národom a jazykom, resp. napomáhať jeho väčšiu frekvenciu. Napríklad do sedmohradskej rumunčiny v podobe *cipka* alebo aj do saskej nemčiny v Sedmohradsku sa toto slovo zaiste dostalo z maďarčiny. Na Podkarpatskú Ukrajinu sa mohlo dostať rovnako z maďarčiny ako zo slovenčiny.

Na konci našej úvahy môžeme s istotou konštatovať, že tak ako české slovo *krajka* spoločne so slovami *kraj, okraj* má svoje východisko v praslovanskom slovese *krojiti* „rezať", podobne aj slovenské a južnoslovanské slovo *čipka* má svoje východisko v praslovanskom základe *čip-* „oseknutý, orezaný", resp. v indoeurópskom slovesnom koreni *keip-* „rezať, sekať". V slovenčine patrí slovo *čipka* do tej vrstvy slov, ktoré nazývame (nie celkom presne) juhoslavizmami v slovenčine.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA A PRAMENE

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Red. L. Benkő. Első kötet A — Gy. Budapest, Akadémiai kiadó 1967.

BERNOLÁK, A.: Slowár slowenskí česko-latinsko-ňemecko-uherskí. 5 zv. Budae 1825.

Kartotéka historického slovníka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923.

LEHOTSKÁ, D. — ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia jelšavská mestská kniha. Bratislava, Osveta 1976.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 3 zv. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971—1973.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Zv. 1. Red. A. Bajec a i. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti i umetnosti 1970.

Słownik prasłowiański. Zv. 1, 2. Red. F. Sławski. Wroclaw—Warszawa—Kraków—Gdańsk. Wydawnictwo polskej akademii nauk 1974, 1976.

ROZLIČNOSTI

Medeo — na Medeu

Tvar 6. p. jedn. čísla *(na) Medee*, použitý v publicistickom článku (Túžba Youngovej: štartovať *na Medee;* Pravda, 4. 1. 1977, s. 8; — *Medeo* je názov známeho rýchlokorčuliarskeho štadióna v ZSSR), nás priviedol ku krátkej úvahe o vzťahu zvukových a morfologických jednotiek v spisovnej slovenčine.

Skutočnosť, že uvedené pomenovanie nepatrí do domácej slovnej zásoby, sa prejavuje v dvoch znakoch: vo výslovnosti tvrdého, nepalatálneho *d* pred samohláskou *e* a v kombinácii *e* + *o* na rozhraní základu slova a pádovej prípony *-o*, signalizujúcej zaradenie názvu medzi podstatné mená stredného rodu, do skloňovacieho typu *mesto*. Pre naše poznámky má väčší význam druhý znak rozoberaného pomenovania.

Pravidelne sa formy podstatných mien v spisovnej slovenčine stvárňujú tak, že k tvarotvornému základu zakončenému na spoluhlásku sa pripájajú pádové prípony začínajúce sa na samohlásku (*chlap-a, chlap-ovi, žen-e, žen-ou, mest-á, mest-ám* atď.); táto skutočnosť spôsobuje, že v paradigmatike slovenských substantív je v rozhodujúcej väčšine prípadov napätie medzi slabičným a morfematickým predelom (slabične *chla-pa, chla-po-vi, že-ne, že-nou;* morfematicky *chlap-a, chlap-ovi, žen-e, žen-ou* atď.). Tvarotvorný proces sa týmto znakom dosť výrazne odlišuje od slovotvorného procesu, pri ktorom sa oveľa častejšie prekrýva hranica slabiky a morfémy (ide o predel medzi slovotvorným základom a slovotvornou príponou; porov. napríklad *chlap-ček, žien-ka, pier-ko* a pod.). Podstatné meno *Medeo* má však tvarotvorný základ zakončený na samohlásku *(Mede-);* výlučnosť tohto zakončenia sa prejavuje práve v tvare 6. p. jedn. čísla, v ktorom proti očakávanej základnej prípone *-e* sa využíva sekundárna prípona *-u (na Medeu)*. Uplatňuje sa tu teda vlastne prejav tendencie spisovnej slovenčiny po jednoduchosti, jednoliatosti, pravidelnosti systémových tvarov, a to takým spôsobom, že výraz, ktorý nemá východiskové predpoklady na zaradenie do pravidelného skloňovania (základného variantu skloňovacieho typu), sa vyčleňuje na okraj paradigmy použitím druhotnej prípony. Na túto zákonitosť slovenského tvaroslovia upozornil J. Oravec: „Kedykoľvek sa (tvarotvorný základ) končí na samohlásku, vyvoláva aspoň v daktorom páde a často vo viacerých pádoch tvarovú odchýlku". (Základné fonologické protiklady — základné princípy formálnej morfológie

slovenských substantív. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23—24. Bratislava 1974, s. 180). Toto konštatovanie sa plne vzťahuje aj na citovaný výraz. Z doteraz povedaného zároveň vyplýva, že v slovenskom tvarosloví sa formálnymi prostriedkami výrazne odlišuje centrálne (pravidelné, základné) a okrajové pásmo paradigmatickej sústavy.

Treba upozorniť ešte na jednu vec. Pri použití základnej pádovej prípony podstatných mien skloňovacieho typu *mesto* v 6. p. jedn. čísla *-e* sa v substantíve *Medeo* dostávajú vedľa seba dve rovnaké samohlásky *(na Medee)*. Tým daný tvar porušuje slovenské zákonitosti o radení hlások v slove, prípadne hrozí v ňom splynutie dvoch *e* do jedného, teda v konečnom výsledku zotretie hranice tvarotvorného základu a pádovej prípony. Kombinácie dvoch rovnakých samohlások sa v spisovnej slovenčine vyskytujú iba na predponovom morfematickom švíku *(pootvárať, neexistovať)*, podobne ako na rozhraní slov; na iných hraniciach morfém iba celkom osihotene v tých prípadoch, keď niet možnosti výberu z viacerých variantov pádových prípon (porov. napríklad tvar inštrumentálu *aloou*, utvorený od cudzieho slova *alōa;* v tvaroch typu *akcii* je — aspoň v nižšom type výslovnosti — medzi koncovými samohláskami spájacie *j;* rozbor tohto javu pozri u Á. Kráľa: Výslovnosť samohláskových skupín. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 245—250).

Z nášho rozboru hádam dostatočne jasne vyznieva záver, že náležitý tvar 6. p. jedn. čísla podstatného mena *Medeo* je *(na) Medeu.* Táto podoba je zdôvodnená výraznými tendenciami v slovenskom tvarosloví a realizáciou vzťahu fonologických (zvukových) a významových jednotiek dnešnej spisovnej slovenčiny

J. Sabol

Tempo (nie tempá) rozvoja

Prevzaté slovo *tempo* sa zásluhou tlače, rozhlasu a televízie už celkom udomácnilo v našej slovnej zásobe, a pokiaľ ide o vecný význam, nezbadali sme pri jeho používaní v rozličných situáciách odchýlky od normy a kodifikácie. Ale v prostriedkoch masovej komunikácie sa denne zjavuje dosť dokladov, kde sa namiesto jednotného čísla používa množné číslo, napr.: *Výrobné tempá rozvoja priemyselnej a stavebnej výroby, podstatné zrýchlenie riešenia bytového problému ... patria medzi naše najväčšie úspechy.*

V takýchto kontextoch má slovo *tempo* význam „stupeň rýchlosti pri uskutočňovaní nejakého deja" (Slovník slovenského jazyka IV, s. 507, ďalej SSJ). Pozoruhodné je, že pri tomto význame, ktorý je v slovníku doložený najväčším počtom dokladov, sa ani v jednom

príklade slovo *tempo* nepoužilo v množnom čísle. [V jednotnom čísle sa uvádza aj príklad *tempo rozvoja.*] Už to signalizuje, že v základnom význame je plurál slova *tempo* nezvyčajný. Tak sa pociťuje množné číslo aj pri význame „rýchlosť, rýchly pohyb". V príkladoch na tento význam *(dostať sa do tempa, Vykročila do tempa aj Zuza,* SSJ IV, tamže) sa množné číslo vlastne vôbec nedá použiť. Napokon nezvyčajný je plurál slova *tempo* ako šachového termínu. Vo vymedzení tohto termínu definíciou „základný časový prvok šachovej hry zodpovedajúci jednému ťahu" (Šachová terminológia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 19) je implicitne obsiahnutá aj informácia o tom, že sa používa v jednotnom čísle. Jednotné číslo sa používa aj v šachových termínoch *zisk tempa, strata tempa, výhodná strata tempa* (tamže, s. 28, 29). Naproti tomu plurál slova *tempo* je prirodzený a celkom bežný, keď ide o význam „rytmický pohyb" *(... spravil dve-tri tempá ...,* SSJ IV, s. 507).

Vo východiskovej vete je spojenie *vysoké tempá* štylisticky príznakové — vyvoláva dojem nepotrebnej nadnesenosti spôsobenej tým, že plurálové formy sú pri väčšine významov slova *tempo* zriedkavé, až neprimerané.

I. Masár

Mikrorajón, mikroobvod

Kompozitá (zloženiny), ktorých prvú časť tvorí zložka *mikro-*, sú v našej slovnej zásobe časté a neprestajne pribúdajú. Ich druhá časť môže byť slovo cudzieho pôvodu, napr. *mikrokozmos, mikroštruktúra, mikrolingvistika, mikroanalýza, mikroorganizmus, mikrotelefón,* alebo domáceho pôvodu, napr. *mikrosvet, mikropoviedka, mikroskupina* atď. Keďže ide o veľmi produktívny spôsob tvorenia nových pomenovaní, dal by sa tento rad podstatne rozšíriť. Všetky uvedené slová jestvujú aj bez zložky *mikro-*, mnohé z nich aj s opozitnou zložkou (časťou) *makro-: makrokozmos, makroštruktúra, makroanalýza, makrosvet* atď. Časť *mikro-* znamená „malý, malé množstvo", časť *makro-* má opačný význam (pozri Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1965, s. 675, 715—716). Ak teda poznáme význam základného slova, vieme si aspoň približne vysvetliť aj význam zloženého slova s časťou *mikro-: mikroorganizmus* = najmenší organizmus, *mikroflóra* = rastlinstvo mikroskopických rozmerov atď. Interpretácia významu zložených slov tohto typu však nie je vždy taká „priamočiara". Ukazujú to príklady *mikroklíma* = klimatické pomery na vymedzenej malej oblasti, *mikrofyzika* = fyzika zaoberajúca sa výskumom vlastností jednotlivých atómov a atómových procesov (c. d., s. 717—718).

Novšie ako spomínané zloženiny je slovo *mikrorajón*. Dostalo sa k nám prostredníctvom ruštiny a uplatňuje sa v oblasti územného plánovania a v stavebníctve. V odborných slovníkoch sa slovo *mikrorajón* vymedzuje ako „druh rajónu, pozostávajúci z niekoľkých obytných skupín s 10 000 až 12 000 obyvateľmi" a súčasne sa pripomína, že „mikrorajón ako čiastkový mestský útvar je zaužívaný v ZSSR pri plánovaní nových celkov (Stavebnícky náučný slovník. Zv. V/1. Bratislava, SNTL 1966, s. 471).

Istým ukazovateľom o pomerne čerstvom prevzatí slova *mikrorajón* do slovenčiny je to, že Slovník slovenského jazyka (SSJ) ho ešte neuvádza. Veľký rusko-slovenský slovník v zhode s citovaným stavebníckym slovníkom zaznačuje ako ekvivalent slova *mikrorajon* podobu *mikrorajón* (II. zv. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 299). V súčasnosti sa s touto podobou možno stretnúť v živej hovorenej reči aj v hromadných oznamovacích prostriedkoch: *Prechádzame cez nové štvrte, mikrorajóny. Sú to malé typy sídlisk ...* (rozhlas). — *Z modernej a najmodernejšej techniky výstavby hodno vari spomenúť novú štvrť, mikrorajón na 40 hektároch* (Večerník, 1971, č. 10, s. 2). — *Osemnásťpodlažný dom ... je skvelým dielom architektov. Je naozaj ozdobou nového mikrorajónu* (Večerník, 1974, č. 180, s. 2). — *Obytné štvrte v mestách sa zásadne plánujú na základe tzv. mikrorajónov ...* (Večerník, 1974, č. 101, s. 2).

Prenikanie slova *mikrorajón* do slovenčiny a jeho uplatnenie v rozličných komunikačných situáciách súvisí okrem produktívnosti slovotvorného typu, do ktorého toto slovo patrí, aj s využívaním (frekvenciou) slov *rajón, rajonizácia* v slovenčine. Slovo *rajón* znamená „vymedzené miesto, oblasť, okruh, obvod, úsek" (SSJ III, s. 690). Najčastejšie spojenia, v ktorých sa vyskytuje, sú: *lesný, poľovnícky, pestovateľský rajón,* novšie aj *obytný rajón.* Dvojslovné spojenie *obytný rajón* je synonymom názvu *obytný obvod,* pomenúvajúceho druh obytného územia (sídliska) s vyššou občianskou vybavenosťou a vlastnou administratívnou správou.

V bežnom styku sa zaužívali slová *sídlisko, štvrť* (aj *obytná štvrť, mestská štvrť*), *obvod,* ktoré sa používajú ako rovnoznačné so slovami *rajón, mikrorajón.* V odbornom vyjadrovaní takéto zamieňavé používanie nie je prípustné. Z porovnania charakteristiky názvu *štvrť* (*obytná štvrť*) s názvom *mikrorajón* v stavebníckom slovníku vychodí, že ide o pomenovanie tej istej reálie. Pozoruhodné je aj konštatovanie, že názov *mikrorajón* je zaužívaný v ZSSR. Včlenenie tohto názvu do sústavy názvov používaných v okruhu územného plánovania u nás je úloha odborníkov.

Paralelne s prevzatým názvom *mikrorajón* zjavuje sa aj podoba *mikroobvod.* Obidve slová bude treba doplniť do slovníkových príru-

čiek a zdá sa, že bez štylistického označenia, teda ako neutrálne slová. Rozmanité štylistické hodnotenie slov tohto typu (porov. napr. heslá *mikroplatňa, mikropoviedka, mikrosvet* v SSJ VI, s. 53—54) treba starostlivo zvážiť so zreteľom na veľkú produktívnosť tohto slovotvorného typu. V odbornej literatúre sa pokladajú za bežné (pozri J. Horecký, O nových pomenovaniach z cudzích jazykov. KS, *4*, 1970, s. 36).

M. Masárová

Vedoveda — scientológia

Ustavičná potreba nových pomenovaní vyžaduje si dokonale ovládať techniku aj teóriu ich tvorenia. Nové javy treba pomenovať nielen v technike, ale aj vo vede. Istý vedecký pracovník sa obrátil na nás s otázkou, ako výstižne pomenovať odvetvie vedy, ktoré sa zaoberá skúmaním objektívnych zákonitostí rozvoja vedy. Je to vlastne *veda o vede* — teória vedy. Keďže spomínanému vedeckému pracovníkovi šlo o to, aby nové pomenovanie bolo nielen výstižné, ale aj čo najstručnejšie, navrhol jednoslovný názov *vedoveda* a adjektívum *vedovedný*. Oporou mu boli slová *jazykoveda — jazykovedný* a *umenoveda — umenovedný*, ktoré sa bežne používajú.

Hoci zložené názvy v odbornej terminológii sú pomerne najmenej využívaným typom, predsa nemožno povedať, že by tento typ bol celkom neproduktívny. Zložené názvy sa v odbornej terminológii bežne používajú tak na označenie konkrétnych vecí (*oceľobetón, bacilonosič, sírouhlík*), ako aj abstraktných pojmov (*juhozápad, stredovek*). V skupine názvov pre abstraktné pojmy osobitnú skupinu tvoria zložené slová s druhou časťou *veda* (*jazykoveda, umenoveda, zdravoveda, knihoveda*). Základom týchto zložených substantív sú združené pomenovania s nezhodným prívlastkom (*veda o jazyku, veda o umení, veda o zdraví*). Z rámca týchto pomenovaní sa svojou motiváciou vyčleňuje pomenovanie *knihoveda*. *Knihoveda* nie je veda o knihe, ale o knihovníctve. Čiastočne sa z tohto rámca vymyká aj pomenovanie *zdravoveda*. Nie je to iba veda o zdraví, ale o ľudskom tele vo všeobecnosti.

Z formálneho hľadiska by sa k pomenovaniam typu *jazykoveda, umenoveda* vhodne začlenilo aj pomenovanie *vedoveda* ako názov vedy o vede. A predsa sú tu isté zábrany. Spojením dvoch rovnakých podstatných mien, ktoré sa odlišujú iba tvarmi (*veda* — nom., *o vede* — lok.), by vzniklo tautologické kompozitum spojené spájacou morfémou *-o-*: *ved-o-veda*. Zo zvukového hľadiska by pôsobilo veľmi nezvyčajne.

Zložené slová vznikajú v praxi niekedy dosť živelne podľa mo-

mentálnej potreby čo najstručnejšie pomenovať dajaký nový jav. Ich vznik býva často ovplyvnený inojazyčnou predlohou. Za mnohé zložené slová vďačíme aj kalkovaniu (doslovnému prekladaniu) z nemčiny. V nemčine je totiž skladanie jedným z najproduktívnejších spôsobov zveľaďovania slovnej zásoby. O kalky z nemčiny ide pravdepodobne aj pri slovách *umenoveda* (nem. *Kunstwissenschaft — Kunst + Wissenschaft)* a *knihoveda* (nem. *Buchwissenschaft — Buch + Wissenschaft).*

Vývin slovnej zásoby spisovnej slovenčiny ukazuje, že na jednej strane niektoré kompozitá so zložkou *veda* ustupujú do pozadia a namiesto nich sa používajú slová grécko-latinského pôvodu. K takýmto pomenovaniam patria napr. názvy *teloveda* a *mravoveda.* V súčasnosti ich celkom nahradili prevzaté podstatné mená *anatómia* a *etika.* Na druhej strane zasa v niektorých vedných odboroch sa uplatňujú práve domáce zložené pomenovania ako *umenoveda, knihoveda,* najnovšie aj *novinoveda.* Je zaujímavé, že hoci sa slová *novinoveda* a *žurnalistika* pokladajú za synonymá, jednako sa žurnalistika chápe skôr ako názov zamestnania, kým novinovedou sa rozumie iba veda o novinárstve.

Zloženiny s druhou časťou *veda* sú svojím výskytom do istej miery obmedzené. Častejšie sa používajú alebo domáce opisné názvy, napr. *hudobná veda, literárna veda,* alebo názvy grécko-latinského pôvodu ako *technológia* (*techné* = remeslo + *logos* = veda; náuka o postupe výrobných procesov), *geológia* (náuka o zemi) atď. Analogický ekvivalent z grécko-latinského základu možno utvoriť aj k viacslovnému slovenskému pomenovaniu *veda o vede* z latinského substantíva *scientia* (veda) a už spomenutého gréckeho názvu *logos* (veda). Mohlo by sa namietať, že vlastne aj názov *scientológia* je tautologický. Spájajú sa v ňom dve pomenovania s rovnakým významom. To je pravda, no odlišná je aspoň ich zvuková podoba. Okrem toho význam slov *scientia* a *logos* sa neuvedomuje tak výrazne ako pri slove *veda.* Ide tu vlastne iba o významovú tautológiu. Táto významová tautológia nepôsobí však rušivo ako zvuková v slove *vedoveda.* Nové zložené pomenovanie *scientológia* by vhodne spĺňalo požiadavky na zreteľnosť, jednoznačnosť i stručnosť, ktoré sa pri termínoch pokladajú za rozhodujúce, a navyše by sa vhodne začlenilo aj do radu medzinárodných termínov tohto typu.

Na záver ešte zhŕňame. Pomenovanie *vedoveda* a adjektívum *vedovedný* na pomenovanie vedného odboru zaoberajúceho sa teóriou vedy nepokladáme za vhodné. Namiesto neho odporúčame používať grécko-latinské substantívum *scientológia* a adjektívum *scientologický.*

E. Rísová

SPRÁVY A POSUDKY

Dobrý úvod do štúdia športových hier

(M. Rovný a kol. *Športové hry.* Bratislava, SPN 1976, 276 s. + 36 obr. príloh)

Kolektív slovenských telovýchovných odborníkov (viacerí z nich sú niekdajší vynikajúci reprezentanti v rozličných športových disciplínach) pod vedením uznávaného odborníka prof. M. Rovného napísal učebnicu športových hier pre poslucháčov Fakulty telesnej výchovy a športu UK, poslucháčov pedagogických fakúlt a adeptov trénerstva 1. triedy. Ako vidieť z citovanej literatúry, príručka je v značnej miere opretá o vlastné výskumy a pedagogickú (trénerskú) prax autorov. Okrem spomínaného okruhu adresátov sa istotne využije v športových redakciách dennej tlače a takisto v športových redakciách televízie a rozhlasu. V učebnici sa totiž zhŕňa základná terminológia všetkých populárnych športov (futbalu, hokeja, basketbalu, hádzanej a i.). Vzhľadom na závažnosť tejto vysokoškolskej učebnice treba nateraz jej terminológiu pokladať za záväznú, a to aj napriek tomu, že autori sami uvádzajú príklady svedčiace „o potrebe urýchlenej úpravy, dohody" (s. 17). Nepotrebné sú však úvahy, podľa ktorých „basketbal ako hra anglického pôvodu by sa mal správne volať *béskitból*" (tamže). Potrebu urýchlenej úpravy názvoslovia sotva totiž možno vzťahovať na vžité, dávno ustálené názvy populárnych športových hier, hoci konštatácia o nepravidelnostiach v dôsledku živelného ustaľovania názvov je správna. Svoju váhu pri hodnotení jazykových prostriedkov má totiž aj kritérium ustálenosti a tu ho treba uprednostniť pred úsilím po priamočiarosti (t. j. pred kodifikovaním názvov dôsledne podľa anglickej výslovnosti). Naproti tomu stanovisko, podľa ktorého sa tzv. kľúčové termíny anglického pôvodu majú ponechať (napr. *lob, liftovať, čopovaný,* tamže), je v súlade so živými internacionalizačnými tendenciami v našej slovnej zásobe a potvrdzuje tézu, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa neuplatňujú puristické zásady.

Vo všeobecnosti o použitých termínoch platí, že vyhovujú názvoslovným a jazykovým kritériám. Ústrojné a významovo priezračné sú názvy typu *striedač* (= striedajúci hráč — porov. s bežnejším názvom *nahrávač),* názvy *klamavé činnosti, časovaná prihrávka, nátlaková hra,* o ktorých si poslucháč, resp. čitateľ športovej reportáže ani neuvedomuje, že sú to odborné športové termíny. Vzťahuje sa to aj na synonymnú dvojicu *streľba bez prípravy — streľba na jeden dotyk,* na názov *technika,* ktorý navyše má oveľa bohatšiu významovú náplň než len „spôsob vykonania istej činnosti" (pozri s. 28), ktorá je medzi záujemcami o šport najznámejšia, a na ďalšie názvy. Je sympatické, že v jednotlivých prípadoch sa na utvorenie termínov použili tradičné domáce zdroje. Napr. vo viacslovnom názve *mlatový povrch ihriska* sa vhodne využilo prídavné meno od substantíva *mlat,* ktoré v domáckej terminológii značí „ubitý, udupaný povrch (zem)".

Z prirodzenej povahy športových hier vychodí, že v tomto špecifickom okruhu ľudskej činnosti sa ako odborné termíny široko využívajú slovesá,

a to utvorené z cudzích základov *(bodyčekovať, lobovať, smečovať, bagrovať, fintovať, liftovať, forčekovať, driblovať)*, alebo domáce slovesá, napr. *začierať* (= bagrovať), *kľučkovať, ulievať* (potom aj *ulievka*), *pristúpiť* (synonymné s častejším *štopovať/štopnúť (loptu)* — pripomeňme si, že inú významovú náplň má sloveso *stlmiť (loptu)*), *dokorčuľovať, dochytiť, rozohrať, rozkorčuľovať sa, nakorčuľovať* atď. Terminologická platnosť týchto slovies sa často ukazuje najmä z toho, že sa používajú v odlišných významových odtienkoch ako v bežnom jazyku. Napr. slovo *dokorčuľovať* sa zvyčajne používa vo významoch „skončiť korčuľovanie", resp. „korčuľovaním dôjsť", no spojenie *dokorčuľovať puk* ukazuje skôr na významový odtienok „korčuľovaním zachytiť, dohoniť puk". Vysokou frekvenciou v športovej publicistike si tieto slová zaiste vynútia pozornosť našej lexikografie.

Z terminologického hľadiska je zaujímavý vývin pomenovaní futbalových hráčov na jednotlivých miestach, resp. v jednotlivých radoch. V dávnejšej nomenklatúre to bola trojica všeobecných názvov *zadák (bek), záložník, útočník*, najnovšia nomenklatúra je *obranca, stredový hráč, koncový hráč*. Na prospech odborného vyjadrovania je, že autori sa istým spôsobom dištancujú od názvov typu *zametač* (s. 202, názov je zaznačený v úvodzovkách; pozri aj iné názvy, napr.: *delovka*, s. 44). Takýto postoj napomáha stabilizáciu spisovných pomenovaní. V učebnici sa striedavo používajú názvy *stredoví hráči — strední hráči* (napr. s. 205). Keďže ide o pomenovanie hráčov tvoriacich hru v strede poľa (teda nie v strednom poli), treba za terminologicky presnejšiu pokladať podobu *stredoví hráči* a dôsledne ju používať.

Popri neutrálnych (nocionálnych) slovách využívajú sa v učebnici aj obrazné pomenovania, a to ako hovorové varianty neutrálnych pomenovaní, napr. *luk volejbalistu* (neutrálny termín je *prehnutie volejbalistu*), *štít hádzanárskej strelkyne, rýchlik, rybička, hádzanársky múr* a i. Daktoré sa označujú úvodzovkami, pri daktorých je slovko takzvaný. Zdá sa, že v terminológii športových hier sú prípustné obrazné pomenovania, preto obmedzujúce kvalifikátory nepokladáme pri týchto názvoch za potrebné. Napokon v základných významoch ide vždy o plne spisovné slová. Naproti tomu sa žiada zaujať postoj k názvom typu *štucne* (s. 18), *štulpne* (s. 157). Hoci ide o frekventované slová, v spisovných textoch treba uprednostniť domáci názov *podkolienky*, resp. *ponožky*.

Názov *zaháňaná s ušiakom* — nem. *Schleuderball* (o názvoch typu *zaháňaná* pozri článok v časopise Slovenská reč, *42*, 1977, s. 171—176) a názov *nohejbal* ako neústrojný prostriedok patria k slovám, proti ktorým sa vyslovili odôvodnené kritické výhrady. Škoda, že sa neakceptovali pred zavedením týchto názvov do vysokoškolskej učebnice. (Diskusné poznámky o názve *nohejbal* pozri v časopise Slovenská reč, *40*, 1975, s. 107—8, ale najmä na s. 239—240). Pri názve *zaháňaná s ušiakom* je náhrada trocha jednoduchšia, lebo sú k dispozícii názvy *zaháňanie* a *zaháňačka*. Jednoduchá a nevyhnutná je úprava podôb *Broer-Miller test, Dyer test* (s. 84) okrem iného aj preto, lebo v iných prípadoch sa použili korektné podoby (porov. napr. *Fleischmannov test*, s. 86 — teda aj *Broerov-Millerov test, Dyerov test*). Neústrojná je aj podoba *Brouhov step-test* (s. 80 — azda *Brouhov stepový/stepovací test*).

Uvážiť treba používanie spojovníka v názvoch (spojeniach) typu *odrážacie-sieťové hry* (s. 25), *ľah na chrbte-sed* (s. 30), *vztyk-vzpažiť* (s. 86) atď. Funkcia spojovníka tu nie je jasná; v prvom príklade ho možno vynechať, v ďalších dvoch ide pravdepodobne o zámenu s pomlčkou. Spojovník je náležitý v názvoch typu *T-skóre* (s. 75).

Osobitne sa žiada vyzdvihnúť, že učebnica sa číta ľahko a je zaujímavá nielen ako študijný text pre spomínaných záujemcov, ale aj pre širšiu obec športovcov a záujemcov o šport. Niektoré miesta však predsa treba štylisticky vybrúsiť. Napr. z formulácie *Najviac zo sily odrazu stratí hráč na mäkkej pôde s mäkkou podrážkou, najmenej na pevnej dlážke s pevnou podošvou* (s. 49) treba odstrániť falošné syntagmy aj za cenu trocha nákladnejšieho opisu; vo formulácii ... *pri ... prudkom švihu vyvolá aj 150 km/hod. rýchlosť letu lopty* (s. 44) sa žiada upraviť slovosled, vo vete ... *pohyb, ktorý si obranca prečíta* ... (s. 254) sa žiada zameniť sloveso *prečíta* (*ktorý obranca zbadá, na ktorý obranca zareaguje* ap.); sloveso *prečítať* nie je tu adekvátnym prostriedkom odborného vyjadrovania. Preštylizovať treba aj vetu *Pohybová rekreácia dvoma týždennými hodinami telesnej výchovy je nedostatočná* (s. 112), lebo je nezreteľná a farbavá. A napokon je potrebné ešte viac pozornosti venovať interpunkcii, najmä používaniu čiarky. Zabudlo sa na ňu napr. v súvetiach *Parabola, ktorou by letela lopta(!) sa účinkom vzduchu mení* ... (s. 40), *Keď fúka mierny vetrík(!) vonku sa už nedá hrať stolný tenis* (s. 43).

Vysokoškolská učebnica *Športové hry* je sympatická príručka s dobrou športovou terminológiou a napísaná dobrým odborným štýlom. Naše poznámky k nej treba chápať ako námet na zlepšenie ďalších vydaní, ktoré zaiste budú čoskoro potrebné. Pri ich príprave by sa v záujme dobrej veci nemala trpieť nekultúrna prax, že zistené nedostatky zostávajú aj v ďalších vydaniach, pričom vydavateľ uvádza argumenty technologickej povahy (zachovanie sadzby z prvého vydania ap.).

I. Masár

Dobrá populárna knižka o hviezdach

V minulom roku vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v edícii Knižnica stredoškolskej mládeže pod názvom *Zo života hviezd* zaujímavú knižku od známeho bádateľa v oblasti astronómie RNDr. Jána Štohla, CSc. (J. Štohl, Zo života hviezd, Bratislava, SPN 1976, 144 s. + 32 s. obrázkových príloh.) Knižka je pokusom podať aj veľmi náročné a zložité informácie o vesmíre, o vzniku, živote a zániku hviezd štýlom prístupným a zrozumiteľným aj mladým záujemcom o astronómiu, t. j. populárne. Hneď na začiatku môžeme konštatovať, že autorovi sa zámer vydaril. Napísal prácu, po ktorej istotne rád siahne nielen stredoškolský študent, ale aj dospelý čitateľ zaujímajúci sa o astronómiu. Hoci knižka je preplnená množstvom odborných termínov z astronómie (napr. *kolapsar, reliktové žiarenie, kvazar, supergalaxia, globula, protohviezda, pulzar, supernova, supratekutina* a i.) a vysvetľuje naozaj zložité javy a deje jetsvujúce vo vesmíre, je napísaná takým štýlom, že upúta aj neodborníka.

Už nadpisy jednotlivých kapitol sú formulované tak, aby čitateľa lákali prečítať si príslušnú kapitolu. Autor napr. využíva paralelu so živými tvormi. Tým dosahuje výrazné oživenie jednotlivých nadpisov. Uvedieme aspoň daktoré z nich: *Ako sa rodia hviezdy* (s. 24), *Život dospelých hviezd* (s. 39), *Ako sa z trpaslíka stane obor* (s. 46), *Bieli trpaslíci — zomierajúce hviezdy* s. 53), *Mliečna cesta — veľký domov hviezd* (s. 87), *Aj hviezdy majú svoje populácie* (s. 90). Inými nadpismi akoby chcel veci zastrieť rúškom tajomstva a záhad, napr. *Záhada čiernych dier* (s. 64), *Koniec či začiatok?* (s. 118).

No nie iba nadpisy svedčia o tom, že autor chcel populárne a sviežo písať o zložitých veciach. Aj ostatný text je koncipovaný s cieľom nadviazať živý kontakt s čitateľom. Na to autorovi slúžia tvary rozkazovacieho spôsobu slovies v tzv. výzvových vetách (napr.: *...urobme si stručnú inventarizáciu astronomických poznatkov*, s. 10; *Aby bolo jasné, o čo ide, predstavme si jednotlivé populácie našej Galaxie celkom samostatne*, s. 106), využíva hovorové výrazové prostriedky s frazeologickými črtami (napr. *Bodku za všetkými spormi dal roku 1923 astronóm slávneho mena E. Hubble*, s. 103) alebo po nadpise typickom pre odbornú literatúru *(Diferenciálna rotácia Galaxie)* rozvíja formu jednoduchého výkladu, pričom kontakt s nadpisom sa realizuje prostredníctvom jednoduchšej formulácie hovorového rázu *(Učený nadpis vyjadruje skutočnosť, že naša hviezdna sústava sa otáča okolo svojej osi, a to nie ako tuhé teleso, ale rozličnou rýchlosťou v závislosti od vzdialenosti*, s. 95).

Autor v texte často kladie otázky, na ktoré sám odpovedá v nasledujúcich vetách, napr.: *Položme si teraz inú otázku: ako a z čoho hviezdy vznikajú?* (s. 24). — *Čo sa však s hviezdou odohráva ďalej?* (s. 48) — *Nie sú snáď práve tieto plynno-prachové obaly veľmi mladých hviezd tou látkou, z ktorej sa planéty okolo hviezd tvoria?* (s. 80) — *A čo ľudstvo? Je skutočne odkázané na svoj koniec so Zemou a Slnkom?* (s. 134). Práve uvedenými postupmi sa dosahuje pútavosť a čítavosť textu.

Zrozumiteľnosť a prístupnosť výkladu dosahuje aj tým, že hviezdy prirovnáva k človeku (napr.: *Ak by sme tieto vekové relácie preniesli do ľudského života, potom najmladším hviezdam by zodpovedalo nemluvňa na druhý deň po svojom narodení*, s. 16) a že pri opise vzniku, existencie a zániku hviezd používa výrazivo bežné v súvislosti so životom človeka (pozri napr. niektoré z citovaných nadpisov).

Pri čítaní knihy upútajú pozornosť aj daktoré špeciálne astronomické termíny, ktoré by v iných súvislostiach nevyvolávali predstavu, že ide o termíny. Máme na mysli termíny *biely trpaslík, čierny trpaslík, červený obor, červený nadobor, čierna diera*. Tieto termíny pomenúvajú jednotlivé fázy existencie (života) hviezd.

V posudzovanej knižke sme si všímali, ako sa rešpektuje oficiálne názvoslovie hviezd, hviezdokôp a hmlovín, teda súhrnne možno povedať názvoslovie mimozemských objektov, ako je ustálené v Zozname vžitých slovenských názvov mimozemských objektov (Kartografické informácie. 7. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1976). Jednotlivé názvy mimozemských objektov sa používajú v zhode so Zoznamom. Rozdiely sú iba pri názve *Hadonoš* (s. 25n, v Zozname je *Hadonos*), *Andromeda* (s. 11n, v Zozname

Androméda), Rossetova hmlovina (s. 28n, v Zozname *Rozeta), Prokyon* (s. 44n, v Zozname *Prokyón), Magellanov mrak* (s. 119n, v Zozname *Magalhães mrak;* tu by bolo možné diskutovať o vhodnosti podoby Magalhães*ov* najmä so zreteľom na grafický znak *ā,* ktorý sa v názve vyskytuje). Hoci si uvedomujeme, že výsledky názvoslovnej komisie, ktorá ustaľovala názvy mimozemských objektov, sa publikovali v čase, keď knižka *Zo života hviezd* už vyšla, na nezhody upozorňujeme preto, aby sa v prípadnom druhom vydaní knižky odstránili.

Knižku *Zo života hviezd* možno pochváliť za jej dobrú jazykovú úroveň. Vyskytuje sa v nej naozaj iba málo chýb. Na niektoré z nich upozorníme na tomto mieste s tým istým zámerom ako na nezhody v názvosloví hviezd, súhvezdí atď. Ide o tieto nedostatky: *vytýkal* (s. 19, lepšie *vyčitoval), vo hviezdnych asociácií* (s. 24, správne *asociáciách), faktami* (s. 24, správne *faktmi), materinskej centrálnej hviezdy* (s. 54, správne *materskej;* v ďalšom texte sa používalo prídavné meno *materský), nutne* (s. 65, *nevyhnutne), týmito slovami začína v zborníku... štúdia o dialektike* (s. 118, správne *sa začína).* V niekoľkých prípadoch sa zabudlo na čiarku za vloženou vedľajšou vetou, alebo aj pred ňou, napr.: *Hmotnosť hviezd je rozhodujúcim činiteľom, ktorý určuje vnútornú teplotu hviezd v začiatočných fázach vývoja(,) a výška teploty zasa podmieňuje priebeh jednotlivých reakcií* (s. 41) — *Z toho(,) čo sme spomenuli(,) vyplýva* (s. 59). Zo syntaktických javov pripomíname meravé postavenie vzťažného zámena *ktorý* na druhom mieste vedľajšej vety v tomto prípade: *Sú to tzv. neutrónové hviezdy, existenciu ktorých už dávnejšie teoreticky predvídali* (s. 8, lepšie *ktorých existenciu)* a na tvar *pravdou* vo vyjadrení *pravdou je však opak* (s. 45) namiesto náležitého *opak je však pravda.*

Ešte krátke upozornenie na nadbytočné používanie úvodzoviek v obrazovej prílohe. Do úvodzoviek sa zbytočne dávajú niektoré názvy mimozemských objektov, keďže ide o oficiálne názvy ustálené aj v Zozname vžitých slovenských názvov mimozemských objektov (napr. *hmlovina „Severná Amerika", hmlovina „Konská hlava").*

Knižka *Zo života hviezd* spĺňa teda všetky požiadavky na populárno-vedeckú literatúru určenú mládeži, a to štýlovou primeranosťou a solídnou jazykovou úrovňou. Možno si iba želať, aby sa takýchto dobrých knižiek vydávalo čo najviac.

M. Považaj

Ks

SPYTOVALI STE SA

VUKOV, vo VUKOV-e. — S. L. z Prešova sa spytuje, či značku (značkové slovo) *VUKOV* (Výskumný ústav kovopriemyslu) možno skloňovať. Otázka sa týka najmä písaného textu (úradnej korešpondencie).

Značky a značkové slová rozličných typov sú dnes v slovenčine dosť bežné. Mnohé z nich, ako napr. *SĽUK, VUKOV, VUMA, REMPO, ERPO,* sa najmä v hovorenej reči skloňujú. Možnosť skloňovať ich sa dosahuje jednak tým, že sa daktoré čítajú bez hláskovania (teda *SĽUK* sa nečíta ako „es-eľ-u-ká," ale ako „sľuk"), jednak tým, že často ide nie iba o kombináciu začiatočných litier, ale začiatočných zložiek slov (napr. *Remeselnícke potreby = REMPO).* Takto vznikajú útvary, ktoré z formálnej stránky majú predpoklady na zaradenie medzi podstatné mená, a to spravidla i k istému skloňovaciemu vzoru. Z príslušných pádov je najfrekventovanejší genitív a lokál. Napr.: *zo SĽUK-u, v SĽUK-u, z VUKOV-u, vo VUKOV-e.* Niektoré prípady aj spôsobom, ako sa píšu, ukazujú, že ich jazyk prijíma ako „plnohodnotné" názvy. Napr.: *Rempo, z Rempa, v Rempe.*

Spomínané značkové slová možno teda zhruba rozdeliť na dve skupiny. V prvej skupine — typ *SĽUK (Slovenský ľudový umelecký kolektív), VUMA (Výskumný ústav mechanizácie a automatizácie)* — ide o to, že v podstate náhodným zoskupením začiatočných litier vznikol útvar, s ktorým možno z formálnej stránky narábať ako so slovom. Značkové slovo *SĽUK* má znaky podstatného mena mužského rodu, slovo *VUMA* znaky podstatného mena ženského rodu. Druhá skupina značkových slov nevzniká náhodne, lež ako výsledok zámeru rozličnými postupmi utvoriť značku, ktorá by mala formálne vlastnosti slova. Sem patria slová *REMPO (Remeselnícke potreby), ERPO (Reklamný podnik;* tu prvá zložka značkového slova vychádza z hláskovanej litery *r* prvého slova a druhou sú prvé litery druhého slova), *VUKOV (Výskumný ústav kovopriemyslu).*

Daktoré značky alebo značkové slová sa neskloňujú, a to preto, lebo sa používajú spravidla v hláskovanej podobe (napr. *SAV* sa číta „es-á-vé"), alebo preto, že z formálnej stránky nie sú priraditeľné k nijakému skloňovaciemu vzoru (napr. *VUKI = Výskumný ústav káblov a izolantov).*

Používanie značiek a značkových slov a ich prípadné skloňovanie v písaných alebo tlačených textoch súvisí s mnohými okolnosťami. Môže tu ísť napr. o stupeň oficiálnosti. Ak je tento stupeň „vysoký", značka alebo značkové slovo sa spravidla rozpisuje. Dakedy je príčinou aj zreteľ na praktickosť alebo na šetrenie miesta. Tak sa napr. v textoch právnickej povahy pri prvom spomenutí uvádza plný (rozpísaný) názov a výslovne sa upozorní, že v ďalšom texte sa bude používať značka alebo značkové slovo. Napr.: *Pre Výskumný ústav kovopriemyslu (ďalej VUKOV) platia tieto úpravy: 1. ..., 2. ... atď.* Rozhodujúcim môže byť aj stupeň známosti príslušnej značky alebo značkového slova. Pri značkách výrobkov je dosť bežné, že sa pôvodne značkové slovo prestáva chápať ako značka a prechádza medzi bežné apelatíva. Napr. apelatívum *nylon* bolo pôvodne značkovým slovom *(NYLON = New York + London).*

Poznámka. Širší jazykovedný pohľad na problematiku skratiek a značiek v slovenčine možno nájsť v štúdii J. Horeckého, O skratkách a značkách v slovenčine (Slovo a tvar, *1,* 1947, s. 9—14).

M. Urbančok

NAPÍSALI STE NÁM

Moskva, moskovský, Moskovčan (nie moskovanský, Moskovan)

Vydavateľstvo Tatran v edícii Pamäti a dokumenty vydalo r. 1975 *Cestopisný denník (Itinerarium)* Daniela Krmana, v ktorom tento známy kultúrny činiteľ (žil v r. 1663—1740) opísal svoje putovanie za švédskym kráľom Karolom XII., aby od neho vyžiadal pomoc najmä pre prešovské evanjelické lýceum.

Cestopisný denník Daniela Krmana vyšiel v krátkom čase už po druhý raz. Prvé vydanie v preklade Gustáva Viktoryho vyšlo r. 1969 vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied s paralelným latinským originálom. Vydavateľstvo Tatran teraz pripravilo v preklade toho istého prekladateľa čitateľské vydanie, ktorému však možno vyčítať daktoré nedostatky. V latinskom originály sú v duchu baroka dlhé súvetia, ktoré bolo treba do slovenčiny pretlmočiť rozčlenením na jednoduchšie súvetia a primerane rozvité vety, lebo tak si to vyžaduje i záujem čitateľov. Tým by sa súčasne bolo vyhovelo aj požiadavkám štylistickej jasnosti, výrazovej plnosti a potrebnej živosti.

Pri čítaní knižky sme sa začudovali nad tvorením obyvateľského mena a odvodeného prídavného mena od názvu *Moskva,* t. j. nad podobami *Moskovan* a *moskovanský,* napr. „Nemecký odev totiž museli *Moskovania* (!) nosiť na rozkaz cárskeho veličenstva, ale nebolo im dovolené nosiť podľa starého *moskovanského* (!) zvyku dlhú bradu." (s. 63). V nasledujúcej vete sa však už používa od názvu *Vilno* náležitý systémový tvar *vilniansky.*

Od názvov *Detva, Nitra, Pozba* (pred samohláskou *-a* je skupina spoluhlások) je obyv. meno *Detvan (Detvianka), Nitran (Nitrianka), Pozban (Pozbianka)* a príd. men. *detviansky, nitriansky, pozbiansky.* Od názvu *Moskva* niet v spisovnej slovenčine obyvateľského mena *Moskvan (Moskvianka),* ani príd. mena *moskviansky.* V zhode s ruštinou má aj slovenčina príd. meno *moskovský* a obyvateľské meno *Moskovčan, Moskovčanka,* ako o tom poúča Slovník slovenského jazyka VI (s. 285), hoci napr. od názvu *Myjava* je obyv. meno *Myjavčan,* príd. meno *myjavský,* a nie *myjavanský,* ani *myjavčanský.* Podoby *moskovský* a *Moskovčan (Moskovčanka)* sú v zhode so živým úzom. Tvary *Moskovan a moskovanský* nie sú utvorené podľa slovenských modelov, odporujú norme, preto sa v preklade nemali používať.

V. Uhlár

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 11, 1977, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júni 1977. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA